

»VSE PO RESNICI!« UPORABA BIOGRAFSKE METODE OB RAZISKOVANJU ŠAVRINK

Nataša ROGELJA¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

»Vse po resnici!« Uporaba biografske metode ob raziskovanju Šavrink

Besedilo na podlagi etnografske raziskave o ženskih delovnih migracijah med istrskim zaledjem in obalnimi mesti v prvi polovici 20. stoletja osvetljuje uporabo biografske metode. Predstavlja specifični metodološki pristop ob raziskovanju Šavrink, razloge za uporabo tovrstnega metodološkega prijema kot tudi širši zgodovinski kontekst uporabe biografske metode v antropologiji. V ospredju članka so spoj raziskovalne teme in metodologije kakor tudi preplet sedanjosti in preteklosti. Vsi poudarki so ključni pri osvetljevanju nedokumentiranih ali z umetniškim posegom interpretiranih življenj preprodajalk z jajci kot tudi odmev sedanjosti, v kateri so prav ženske migrantke odigrale ključno vlogo v procesu oblikovanja dediščine obravnavanega območja.

KLJUČNE BESEDE: biografska metoda, ženske delovne migracije, Šavrinke, Istra

ABSTRACT

“It’s All True!” The Use of the Biographical Method in Research on Šavrinkas

Grounded in ethnographic research on women’s labour migration between the hinterland and the coastal towns of Istria in the first half of the 20th century, the text highlights the use of the biographical method. It presents the specific methodological approach used in the research on Šavrinkas, and the reasons for using this type of methodology, as well as the broader historical context of the use of biographical methods in anthropology. The intertwining of the research topic and methodology as well as the past and the present will be discussed. Both emphases are crucial for the understanding of undocumented or at best artistically interpreted lives of women egg-traders, as well as their echoes in the present, in which migrant women played a crucial role in the process of forming the heritage of the area.

KEY WORDS: biographical method, women’s labour migration, Šavrinkas, Istria

PRED DVAJSETIMI LETI

Ko sva s kolegico Špelo Ledinek Lozej¹ septembrskega večera leta 1994 v Škofijah srečali Tonco Vidali, ki je v medvojnem času hodila v Istro po jajca, in skoraj pred dvajsetimi leti posneli prvi intervju na temo

¹ Dr. socialne antropologije, znanstvena sodelavka, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, natasa.rogelja@zrc-sazu.si.

¹ Dr. Špela Ledinek Lozej je soavtorica raziskave o Šavrinkah, ki je intenzivno potekala med letoma 1994 in 1998, sporadično in kontinuirano pa zbiranje dokumentacijskega gradiva v soavtorstvu poteka vse do danes.

ženskih delovnih migracij v Istri, sva ob odhodu v dar dobili kopijo zgodbe z naslovom Šavrinka Nina.² Priповod o Šavrinki je avtor Rafael Vidali uvedel z mislijo: »Ko bi človek lahko poletel kot Ikarus in si tako ogledoval svojo rodno grudo, bi prav gotovo opazil veliko novega. Tudi okolje, za katerega si prepričan, da ga poznaš, z drugačnega zornega kota ponovno odkriša.« Gospa Tonca in njen sin Rafael Vidali sta naju po intervjuju napotila še k drugim preprodajalkam z jajci iz bližnje okolice, k njihovim družinskim članom in prijateljem, opozorila sta naju na Tomšičeve romane (1986; 1993), članke publicista Milana Gregoriča, kiparja Jožeta Pohlana, avtorja impozantne kamnite skulpture Šavrinka v Hrastovljah, pesmi Alojza Kocjančiča ter različna kulturno-umetniška društva in pevske skupine po Istri. Društva, posamezniki, podobe iz knjig in gledaliških predstav so vsak na svoj način odkrivali nekaj novega, vpletajoč v svojo zgodbo vsakdanjo lokalno preteklost ruralne Istre. Na kratko, najin vstop na teren je zaobjemal čas, ko je bilo zanimanje za nekdanji vsakdanjik istrskega zaledja, za odkrivanje novega v starem nekaj vsakdanjega. Kot je zapisala Nadja Rojac (2005:140) v uvodniku študijskega krožka kulturnega društva Beseda slovenske Istre:

Najdlje deluje študijski krožek, ki ima enako ime kot društvo, in sicer Beseda slovenske Istre. Ustanovljen je bil jeseni leta 1995, v času druge istrske prebuje, ko se je Istran ponovno začel zavedati samega sebe, lepote svojega kraja in svoje govorice. Bil je to čas, ko so domači prostor raziskovali Milan Gregorič, Rafael Vidali in Nada Morato; ko so pisali domači pesniki, na primer Edelman Jurinčič in Alferija Bržan, ki so začeli pisati o svojem kraju in v svojem narečju. Iz Avstralije se je oglašal pesnik Bert Pribac, doma iz Sergašev, ki je izdal prvo slovensko pesniško zbirko na avstralski celini. Po 40 letih se je pred časom ponovno vrnil v svoje rodne Sergaše. Istočasno je izšla prva pesniška zbirka duhovnika in pesnika, pravega istrskega »Čedermaca« in barda slovenske poezije v Istri – Alojza Kocjančiča. To je bil čas, ko se je pisatelj Marjan Tomšič, ki je v Slovensko Istro prišel kot učitelj iz rodne Štajerske, zavedel lepote istrskega prostora in zaslug, kakšna bogastva skriva istrsko podeželje. Izpod njegovega peresa je izšlo kar nekaj knjig, ki opevajo Istro in njene ljudi.

Ženske delovne migracije in podoba Šavrink so bile pomemben del tega odkrivanja (Brumen 1996; 2000; Ledinek Lozej, Rogelja 2000; 2012; Baskar 2002a; 2002b), in ljudi, ki bi bili pripravljene govoriti o Šavrinkah, ni bilo težko najti. Šavrinka je bila v času prvih terenskih raziskav na podlagi literature Marjana Tomšiča (1986; 1993) in Marije Franca (1990; 1992; 1995) ter pesmi Alojza Kocjančiča (1962), ki so jih navajali sogovorniki, zreducirana na preprodajalko z jajci iz vasi Kubed, Hrastovlje, Gračišče.³ Ob invenciji šavrinske identitete in popularizaciji Šavrink v drugi polovici 20. stoletja je bilo veliko pozornosti posvečene literarnim posegom, ki so bodisi z nacionalnim planom razmejevanja slovenskih Šavrinov od Istranov pripomogli k samoumevnosti novonastale meje med Slovenijo in Hrvaško (Brumen 2000: 404) bodisi zreducirali jajčarice na Šavrinke (Baskar 2002: 209), manj pa se je govorilo o aktivni vlogi posameznika pri odkrivanju in soustvarjanju zgodovine in dediščine obravnavanega severnoistrskega območja.

Pričujoči prispevek se osredotoča prav na aktivno vlogo posameznika pri odkrivanju in soustvarjanju zgodovine. Temelji na objavljenih zgodbah iz življenja istrske trgovke Marije Franca (1990; 1992; 1995),

2 Neobjavljeni družinski zapis Šavrinka Nina avtorja Rafaela Vidali, napisan po spominih avtorjeve mame, je del dokumentarnega gradiva Nataše Rogelja in Špele Ledinek Lozej, povezanega z raziskavo o Šavrinkah.

3 Vzroke te redukcije, ki so prav tako pomemben kamenček v mozaiku zgodbe o Šavrinkah, sva s pomočjo etnografije odkrili šele pozneje (Ledinek Lozej, Rogelja 1997). V osrednji Istri se je jajčarica oprijelo poimenovanje Šavrinke. Ljudje iz današnjega hrvaškega dela istrskega polotoka so pravili, da so jih tako poimenovali, ker so bile iz Šavrinije. V intervjujih, izvedenih med letoma 1994 in 1998, se gračiške in kubejske trgovke z jajci niso samoopredeljevale kot Šavrinke, temveč so šele v stiku s prebivalci osrednje Istre spoznale in ponotranjile omejeno izvorno etnično identifikacijo. Poimenovanje je počasi pridobivalo na poklicni konotaciji, v drugi polovici 20. stoletja, ko je jajčarstvo izgubilo, pa so Šavrinke z umetniškimi upodobitvami ter v kontekstu nastajanja nove državne meje med Slovenijo in Hrvaško in z naraščanjem turistične dejavnosti pridobivale tudi druge simbolne konotacije, povezane s tradicijo, z avtentičnostjo, s slovensko Istro ipd. Kot je povedala ena med nekdanjimi preprodajalkami z jajci: »Nismo znale, da smo Šavrinke, zdaj smo Šavrin vsi« (glej tudi Rogelja, Ledinek Lozej 1996; 1997; Ledinek Lozej, Rogelja 2000; 2012).

intervjujih z Marijo in njenimi sorodniki ter prijatelji, drobcih iz pogovorov z drugimi istrskimi preprodajalkami in terenskem dnevniku. S kolegico Špelo Ledinek Lozej sva ga pisali ob hoji po trgovski poti Marije Franca. Pot je vodila iz Gračišča do vasi okoli Buzeta v osrednji Istri in prek domače vasi do Trsta ter nazaj do Gračišča. V ospredju analize je življenjska zgodba kot metodološki aparat ob preučevanju ženskih migracijskih praks v prvi polovici 20. stoletja v Istri ter procesa literarizacije in popularizacije Šavrink. Med pomembnejšimi ugotovitvami analize je sedanja in nekdanja aktivna vloga posameznic. Sedanja je povezana z njihovo lastno vlogo in vlogo njihovih družinskih članov in bližnje okolice pri ustvarjanju in interpretaciji spomina na migrantke, nekdanja pa z razumevanjem mobilnosti istrskih preprodajalk v prvi polovici 20. stoletja, ko niso bile pasivne žrtve okoliščin, temveč akterke, ki so svoje odločitve sprejemale glede na dane okoliščine.⁴

Prvi del članka obravnava uporabo biografske metode v antropologiji, navaja nekatere temeljne prispevke s tega področja kot tudi epistemološke premene in premisleke ob uporabi biografske metode v kontekstu disciplinarne zgodovine, pomembne tudi za analizo in pridobivanje tu predstavljenega terenskega gradiva. V drugem delu članka je opisan terenski primer raziskovanja ženskih delovnih migracij v Istri z uporabo življenjske zgodbe Marije Franca, ki se osredotoča na: a) niz podrobnosti iz življenja istrskih preprodajalk v začetku 20. stoletja, ki razkrivajo vlogo ženske in žensk preprodajalk, b) vzroke in motive aktivne vloge posameznic v procesu popularizacije Šavrink v drugi polovici 20. stoletja in c) specifični položaj sogovornice Marije Franca.

UPORABA BIOGRAFSKE METODE V ANTROPOLOGIJI

Biografska metoda sloni na posamezniku kot ustvarjalcu pomenov v vsakdanjem življenju, širše pa je del kvalitativnih metodoloških pristopov v družboslovju in humanistiki. V antropologiji se je interes za (avto)biografije pojavil že v začetku prejšnjega stoletja, predvsem v obliki romantično-sentimentalnih zgodb plemenitih, izginjajočih divjakov (npr. indijskih poglavarjev). Med pionirskimi deli, ki zaznamujejo začetek profesionalnega antropološkega dela na področju biografske metode, je najbolj znana knjiga Paula Radina iz leta 1926 *Crushing Tunder: The autobiography of an American Indian*. Radinov vpliv, razumevanje posameznika kot tipičnega predstavnika kulture in deskriptivni pristop so prevladovali vse do srede prejšnjega stoletja.

Povečano zanimanje za biografsko metodo z drugačnimi teoretičnimi izhodišči se je pojavilo v osemdesetih letih 20. stoletja, čeprav je treba poudariti, da so posamični pomembni deskriptivno usmerjeni primeri študij s tovrstnim pristopom nastajali tudi v vmesnem obdobju (npr. Lewis 1979).⁵ Preporod uporabe osebnih zgodb v raziskovalne namene, povezan z idejo odpiranja prostora različnim glasovom, pa ni lasten le antropologiji, ampak tudi zgodovini, etnologiji,⁶ sociologiji, literarnim vedam in psihologiji in je del širšega zanimanja za kvalitativno metodologijo (Driessen 1998). Če je antropologija uporabljala nestrukturirane intervjuje in druge kvalitativne pristope že od vsega začetka, so se v osemdesetih letih 20. stoletja kvalitativni intervjuji uveljavili kot raziskovalna metoda, pojavljale so se metodološke razprave o uporabi intervjujev in epistemologiji kvalitativnega raziskovanja (Patton 1980). Pri tem je pomembno poudariti, da »mehke« kvalitativne metode niso imele vloge dopolnitve »trdih« kvantitativnih pristopov. Način razumevanja sveta, ki ga prinaša kvalitativno usmerjena metodologija, je namreč vključeval alternativne koncepte socialnega vedenja in spremenjen pogled na »resnico«. Raz-

4 Več o družbenozgodovinskih okoliščinah preprodaje z jajci med Trstom in zaledjem glej prispevek Špele Ledinek Lozej v tem tematskem bloku.

5 Tak primer je delo Oscarja Lewisa *The Children of Sanchez* (1961), ki s prikazom raznolikih biografij družinskih članov prikaže preplet osebnih zgodb in družine ter poda vpogled v življenje revnejših slojev mehiške družbe. Lewis ostaja deskriptiven in se ne pridruže teoretičnim premislekom, ki so se razvili v poznejših delih antropologov v osemdesetih letih prejšnjega stoletja.

6 O razvoju zbiranja življenjskih zgodb v slovenski etnologiji je obširno pisala Mojca Ramšak (2000).

iskovalci so se osredotočili na interpretacijo pomenov raznolikih relacij in ne na kvantifikacijo objektivnih podatkov (Kvale 1996).

V migracijskih študijah je tako v tem obdobju prišlo do večjega zanimanja za migracije žensk in njihovo aktivno vlogo v procesu migracij, kar je posledično zahtevalo nov konceptualno-metodološki aparat in drugačen pogled na preučevano realnost. Poleg postmodernega obrata, ki je začel poudarjati ustvarjalno naravo vedenja, oblikovano v interakciji med sogovorniki, se zanimal za vsakodnevne izkušnje, nevidne, ženske plati zgodovine, vsakdanji jezik ipd., je k razmahu kvalitativne metodologije doprinesel tudi razvoj tehnologije (prenosnih diktafonov, računalniških programov za transkripcijo itd.). Antropološke (avto)biografije – kot npr. delo *Nisa, the Life and Words of a !Kung Woman* Marjorie Shostak (1981), ki opisuje življenje petdesetletne Nise, pripadnice !Kung San skupine, živeče na območju Bocvane, Namibije in Angole, in delo *I, Rogoberta Menchu*, ki je nastalo v soavtorstvu pripovedovalke Rigoberte Menchu iz Gvatemale in antropologinje Elizabeth Burgos Debray (1984) ter opisuje probleme, s katerimi se sooča družba Majev – postanejo uspešnice in se pojavljajo na knjižnih policah hotelov, odmevajo pa tudi zunaj krogov antropološke publike. Na eni strani se v povečanju del z biografskim pristopom zrcali želja antropologov po literarizaciji in dostopu do širše publike (povezana s kritiko pozitivizma in formalizma ter z literarnim obratom v antropologiji v smeri prisvajanja literarnih tehnik in slogovnih elementov, ki izhajajo iz novinarstva in literarnih biografij) (Driessen 1998), na drugi strani pa ima spoj antropoloških del in odpiranja prostora različnim, preslišanim glasovom, tudi konkretne politične učinke. V primeru Rigoberte Menchu, prejemnice Nobelove nagrade za mir leta 1992, se udejanji tudi v javnem priznanju.

Dela, nastala po letu 1980, so, v nasprotju s preteklimi poskusi, informirana s precej drugačnimi koncepti, vprašanji, predpostavkami, pričakovanji in slogi pisanja (Driessen 1998). Tako npr. slonita deli Paula Radina *Crushing Tunder* (1926) ter delo Judith-Marie in Hansa Buechlerja *The World of Sofia Velasques* (1996) na uporabi biografske metode, pa vendar je med njima razkorak, ki uporabo biografske metode razume na povsem drugačen način. Prav tako ni naključje, da so večino antropoloških knjig, ki so nastale v tem obdobju, napisale ženske, saj je imel feminizem pomembno vlogo v (re)evalvaciji življenjskih zgodb (Anderson, Crowley 1991; Sharpe 1978).

Med glavnimi razlikami biografskega pristopa iz osemdesetih let in zgodnejšimi poskusi je obrat od deskriptivnih, realističnih življenjskih zgodb k vpletenim, hermenevtičnim pristopom (Driessen 1998). Pomembni postanejo kontekst izrekanja, vpletenost v socialno mrežo ter razumevanje posameznikovih odločitev v socialnih, zgodovinskih in fizičnoprstorskih danostih. Kot zapišeta Hans in Judith-Maria Buechler: »Obravnavana življenja soočajo raziskovalca z možnostmi in omejitvami znotraj določene družbe [...] Posameznike obravnavava kot situirane znotraj in razumljene skozi socialna omrežja, v katera so vpleteni in katera soustvarjajo« (1996: xviv). V želji po osvetljevanju kontekstualnih drobcev so v ospredju tudi nejezikovne vsebine intervjuja, kot so premori, pogledi, geste ipd., ki dobivajo pomembno mesto v transkripcijah antropologov (Verzijlbergen 1998). Posameznik, ki je bil predhodno obravnavan kot tipični predstavnik kulture, je zdaj razumljen v okvirih raznolikosti, individualnosti in specifičnosti ter postavljen ob bok drugim posameznikom. Hans in Judith-Maria Buechler tako v uvodu zapišeta, da je biografska metoda osredotočena na primerjavo med posamezniki in širšim kontekstom, ne pa na izvajanje posploševanja iz posameznih primerov na celotno družbo (1996: xviv).

V želji kontekstualnega razumevanja življenjske zgodbe je bolj poudarjeno izpostavljena tudi vloga antropologa. Tako je npr. v delu *Tuhami* avtorja Vincenta Crapanzana, ki opisuje portret Maročana in njegovo soočanje s svetniki in z demoni v maroški kulturi, izpostavljeno tudi avtorjevo lastno soočanje s kulturnimi razlikami in z omejitvami lastne epistemologije v trenutku (ne)vere v demone (Crapanzano 1980). Pri nekaterih poskusih je antropologova zgodba celo v ospredju in delno zasenči življenjska pričevanja sogovorcev, kot npr. v knjigi Judith Okely in Helen Callaway *Anthropology and Autobiography* (1992). Nekateri predstavijo občinstvu na videz nepomembna dejstva, kot npr. to, da je imela glavna sogovornica zakoncev Buechler vlogo plačane asistentke v projektu (Beuchler, Buechler 1996: xxiii).

Tako v antropologiji kot sociologiji se pojavijo biografije žensk, ki razkrivajo prej nevidne člane družbe, npr. zgodbe gospodinjskih pomočnic, prodajalk na tržnicah, ali pa govorijo o izkušnjah migrantk, ki razkrivajo subjektivne izkušnje migrantskega procesa (Milharčič Hladnik 2007). Meja med imaginarnim in realnim, notranjim in zunanjim, med dejstvi in fikcijo ni več tako jasno začrtana kot v zgodnejših delih, o čemer pri nekaterih avtorjih priča že uporaba termina »avto/biografija« in »avto/biografičnost«. Ti avtorji s tem zavračajo dihotomije avtobiografija – biografija, zunanje – notranje, antropolog – informator itd. (Hladnik 2007; Stanley 1996).

Značilnosti antropoloških pristopov po letu 1980 so tudi, da avtorji življenjskih zgodb ne pišejo nujno v kronološkem vrstnem redu in jih ne podajajo kot konsistentnih celot; v zgodbo vpeljujejo kontradikcije in neskladja kot del posameznikovega življenja oz. spomina nanj ter situacije iz intervjuja. Kot piše Driessen (1998: 8): »Spomini niso zgolj informativni, ampak so tudi evokativni.« V tem smislu je treba ob poslušanju/branju spominov prepoznati motiv izrekanja spominov, ki lahko izraža željo pripovedovalca po prepoznavanju, sprejemanju v širši okolici ali korekciji »dominantne« zgodovine. Kljub temu da se dejstva in fikcija lahko prežameta, pa je razumevanje spominov v kontekstu pripovedovalčevih/pripovedovalkinih motivov lahko bolj informativno kot informacija sama. V luči takšnega razumevanja so spomini razumljeni kot kulturno konstruirani in ne zgolj kot refleksija internih ali eksternih stvarnosti. Kot taki predstavljajo perspektivo na dogodek, ki je informirana z interesi, željami, s sentimentali in z vrednotami tako pripovedovalca spominov kot antropologa samega (prav tam). Če je pred več kot sedemdesetimi leti antropolog Franc Boas ugotavljal, da so spomini, navdahnjeni s trenutkom, sporen raziskovalni vir (1943: 335), so ob koncu 20. stoletja prav spomini prinesli na dan marsikateri prikriti odtенок preteklega življenja, čeprav kontradiktoren, kot tudi refleksijo sedanjosti skozi zamolčano ali na novo izpovedano preteklost.

DOŽIVETO – IZPOVEDANO – PRIPISANO – ODKRITO

Večina raziskovalcev soglaša, da vsebina raziskave narekuje določeno metodo raziskovanja. Raziskovanje Šavrink je tesno povezano z izpovedovanjem doživetega, analizo pripisanih vsebin literarizirane in popularizirane Šavrinke ter z razumevanjem konteksta izrekanja in ponovnega odkrivanja Šavrink v severni Istri. Vse štiri prvine raziskovalnega spleta – doživeto, izpovedano, pripisano in odkrito – se tesno prepletajo in so pomembne za razumevanje celote obravnavanega fenomena, biografska metoda pa je v svoji intenzivnosti in podrobnosti še zlasti primerna za prepoznavanje posamičnih odtentkov. Preprodajalke z jajci med osrednjo Istro in obalnimi mesti so del istrske zgodovine, del literarizirane podobe istrskih delovnih migrantk (Kocijančič 1962; Tomšič 1986; 1993; Franca 1990; 1992; 1995), folklore ruralnega istrskega zaledja današnje slovenske Istre, so raziskovalna tema antropoloških, etnoloških in socioloških razprav (Orehovec 1997; Brumen 2000; Ledinek, Rogelja 2000; Baskar 2002a; 2002b; Mihelj 2006) in so tudi del turistične ponudbe slovenske Istre.⁷ Čeprav bi bila lahko podoba žene s košaro na glavi pravzaprav univerzalna za celotno ruralno območje Istre in se je med drugim materializirala npr. v kamnitem kipu v Pazinu, v lokalni govorici imenovan Istrska žena, pa je predvsem v današnji slovenski Istri povezana s poimenovanjem Šavrinka. Prav tako je povedno dejstvo, da je bila hrastovelska skulptura istrskega kiparja Jožeta Pohlena ob svečanem odprtju leta 1990 imenovana »Istranka«, pozneje pa se je preimenovala v »Šavrinko«.

Ob opazovanju tovrstnih fenomenov se je Bojan Baskar (2002: 206) v prispevku o iznajdbi šavrinske identitete vprašal: »Zakaj Šavrinke fascinirajo?« Relevantno vprašanje bo v pričujočem besedilu dopolnjeno z vprašanjem: »Zakaj Šavrinke spregovorijo?« Preplet fascinacije nad Šavrinkami in želje nekdanjih delovnih migrantk po pripovedovanju ter krajevnih kulturnih društev in drugih poustvarjalcev po

⁷ Vse od zgodnjih devetdesetih let prejšnjega stoletja je mogoče na obalnih stojnicah in v turističnih trgovinah kupiti glinene kipce Šavrink ali razglednico z motivi žena z oslički, naslovljeno Šavrinka.

podoživljanju in poustvarjanju izpovedanega so namreč pomembni tako za razumevanje Šavrink kot fenomena s konca 20. stoletja kot tudi preprodajalk z jajci iz prve polovice 20. stoletja.

Biografska metoda ob preučevanju Šavrink

Ključno vlogo v procesu odkrivanja šavrinske identitete so imele in jo imajo posameznice, kot je nekdanja preprodajalka Marija Franca iz Gračišča. Marijo sva s kolegico Špelo Ledinek Lozej srečali na začetku terenskega dela. Tako zaradi njene pripravljenosti za pripovedovanje in sodelovanje kot tudi odprtosti drugih družinskih članov, ki so podpirali najino raziskavo, pa tudi tako njenih kot najinih harmonično prepletajočih se značajskih lastnosti, sva se odločili, da del raziskovalnega napora usmeriva v beleženje in interpretiranje Marijine življenjske zgodbe, in to s pogovori in z analizo njenih knjig.⁸

Ko so na Marijino starost besedila iz *Šavrinskih zgodb* začela uprizarjati nekatera istrska kulturno-umetniška društva,⁹ je marsikatera sodobnica in tudi mlajša ženska v njenih besedah in zgodbah našla odblesk lastnega življenja in življenja svojih sorodnic ter lažje razumela nekdanja in sedanja položaj in življenje žensk. O tem pričajo številne samoiniciativne dejavnosti kulturno-umetniških društev in šol v drugi polovici 20. stoletja. Društva svoje dejavnosti povezujejo s podoživljanjem in ponovnim odkrivanjem preteklosti žensk v ruralnem delu Istre in Marijina besedila spreminjajo v gledališke predstave, katerih glavne protagonistke so ženske. Svojestven položaj Marije Franca – ta izvira tako iz prepleta okoliščin in dogodkov kot tudi iz njenih značajskih lastnosti – lahko razumemo v kontekstu prepleta več dejavnikov: med drugo svetovno vojno je ovdovela, kar je od nje zahtevalo, da je s prekupčevanjem med istrskim zaledjem in obalnimi mesti nadaljevala tudi po drugi svetovni vojni; bila je iznajdljiva in znala je dobro računati (sogovornice večkrat poudarjajo, da ni bila vsaka za to dejavnost); živila je v skupnem gospodinjstvu s sestro, s katero sta se, ko sta hodili v Istro, izmenjevali pri varstvu otrok; bila je samostojna – med trgovanjem je sama razpolagala z denarjem in pozneje sama skrbela zase vse do smrti v 89. letu; vse življenje je rada brala; po osnovni šoli je želela nadaljevati izobraževanje, vendar je starši pri tem niso podprli; po drugi svetovni vojni je bila šest mesecev v puljskem zaporu, saj so jo leta 1947 obsodili sodelovanja pri tihotapljenju ljudi čez mejo; imela je dar za pisanje; njena vnukinja nama je povedala, da ni bila »babica za doma«, saj je rada hodila »okoli po svetu« (po vojni je sama ali s hčer-kama obiskala 14 različnih evropskih držav) in »ni imela časa in potrpljenja za otroke«;¹⁰ z disciplino in vztrajnostjo je premagala bolezen, kljub temu da so zdravniki obupali; med sokrajani ni imela prijateljev, te je našla med učitelji in učenci gračiške osnovne šole; rada je odgovarjala na vprašanja in preživljala svoj čas z učenci, novinarji, s študenti, člani kulturnih društev, kulturniki in z raziskovalci. Eden med učitelji in njen podnajemnik je bil tudi pisatelj Marjan Tomšič, avtor romana *Šavrinke* (1986); Marijo je spodbudil k pisanju *Šavrinskih zgodb* (Franca 1990; 1992; 1995). Marija je v zgodbi z naslovom *Kako sem začela pisati* takole opisala njuno srečanje:

8 V raziskavo in interpretacijo so poleg intervjujev vključeni tudi zapisani spomine Marije Franca (*Šavrinske zgodbe* 1, 2 in 3). Slednji so primerljivi z etnografsko dokumentiranim pričevanjem, tako avtoričinim kot tudi s pričevanjem drugih sogovornic iz severovzhodne Istre. Vsebinska primerljivost z intervjuji z drugimi istrskimi delovnimi migrantkami priča o tem, da so *Šavrinske zgodbe* (Franca 1990; 1992; 1995) lahko tudi zanesljiv etnografski vir, seveda ob upoštevanju širšega konteksta umetniških in folklornih upodobitev Šavrink ob izteku 20. stoletja, to je v času njihove popularizacije v Sloveniji.

9 Poleg kulturnega društva »Šavrini in anka Šavrinke«, ki so ožje osredotočeni na Marijine zgodbe in jih od ustanovitve leta 1995 vodi predsednica društva Marija Knez, Šavrinke in podobe iz ruralne Istre v svoje pesmi in predstave vpletajo še pevka skupina »Šavrinske pupe en ragazoni«, ki deluje pod vodstvom Rožane Koštial, in pevski zbor »Šavrinke«, ustanovljen leta 1982.

10 Izseki so prepisani iz terenskega zapisa po pogovoru z Marijino vnukinjo jeseni leta 2012, ob njenem obisku v Ljubljani (Terenski zapis Nataše Rogelja, Špela Ledinek Lozej 2012).

Pridno sem brala vse, kar mi je prišlo pod roke. Ko sem prišla v zrela leta, sem že dosti vedela; vse kar sem prebrala, sem si v glavnem zapomnila. Blizu naše na novo zgrajene hiše (prejšnja je bila leta 1943 požgana) so zgradili novo šolo. Prihajali so učitelji. Ker je bil Koper daleč, avtobusnih zvez pa še ni bilo, vsaj ne toliko, kot jih je danes, so mnogi učitelji stanovali pri meni. Pogovarjali smo se o vsem mogočem, spraševali so me o preteklosti. Kar sem vedela, sem jim povedala. Kasneje, leta 1979, je prišel na šolo Marjan Tomšič. Sedem let je živel v moji hiši in tu pisal. Ni bil zadovoljen, da šolarjem in njemu le pripovedujem. Pregovarjal me je, naj to tudi zapišem. Tako se je začelo. Potem sem otrokom brala z lista, oni pa so si zapisovali. Kmalu zatem mi je uspelo napisati zgodbo mojega življenja. Revija *Zdravje* jo je objavila leta 1985. To mi je dalo pogum, da sem nadaljevala s pisanjem. Pisala sem *Šavrinke zgodbe*. Marjan Tomšič je vse to poslušal, se veliko pogovarjal z mano, zapisano zbiral, urejal, nosil naprej, in ko sem bila stara trinosemdeset let, so mi iz uredništva revije in založbe Fontana prinesli cel kup mojih knjig. To so bile *Šavrinke zgodbe*. Nisem mogla verjeti, da je vse to res (Franca 1995: 14).

Marijine knjige je opremil in oblikoval kipar in slikar Jože Pohlen, katerega delo je Marija zelo cenila. Srečanje med Marijo Franca, Marjanom Tomšičem in Jožetom Pohlenom, njihove literarne in vizualne stvaritve so odmevale glasneje, kot so, glede na najine informacije, pričakovali avtorji.

Pozneje so med raziskovalci Šavrink in aleksandrink (drugih literariziranih delovnih migrantk s severnega Jadrana) kot tudi med nekaterimi lokalnimi protagonisti nastale določene kritične analize Tomšičeve interpretacije istrskih migrantk, predvsem aleksandrink. Tako npr. Katja Mihurko Poniž ugotavlja, da je Tomšič aleksandrinke osvetlil s specifičnega zornega kota in aleksandrinstvo predstavili kot razpetost med žrtvovanjem in užitkom ter podobno kot v lepovidski motiviki žensko migracijo opisal v kontekstu psihičnega in moralnega propada žensk. Ob tem številna etnografsko zabeležena pričevanja govorijo nasprotno, da migracijo ženske niso vedno doživljale kot nekaj tragičnega (2011: 58–60). Tomšičeva romana *Šavrinke* (1986) in *Zrno od frmentona* (1993) ter Pohlenova dela so podoba Šavrinke prav tako dopolnili s specifičnimi odtenki. Ilustracije Jožeta Pohlenga tako upodabljajo erotizirane silhete vitkih mlajših žensk s poudarjenimi oblinami, pisatelj Marjan Tomšič pa je poleg materinske in ženstvene, na trenutke tudi erotizirane podobe Šavrinke, poudaril tudi njeno avtonomnost in aktivno vlogo v (javnem) življenju, motiv žrtvovanja žensk ob migraciji, poudarjeno pa je tudi zanimanje za magično, skrivnostno in arhaično Istro (Tomšič 1986).¹¹

Primerljivih »čudežnih« opisov *štrigonov* in *štrig* ter poudarjanja ženske lepote med etnografskim gradivom ni, pojavlja pa se poudarjanje vzdržljivosti in fizične moči. »Jaz sem bla kot športnica!« je nekoč povedala Marija, ko smo govorili o kilometrih prehojenih poti. Tomšičeve Šavrinke kot »čudežnice«, kakor jih sam opisuje (Tomšič 2000: 129), so del magične pokrajine, ki se bralcu riše kot eksotika pred njegovim pragom, medtem ko se v podobi samih migrantk Istra zarisuje v veliko bolj fizičnogeografsko realistični podobi, ženske pa hribe, vzpetine, temo, led, burjo in sonce premagujejo z lastno fizično močjo. Prav tako je povedno Marijino navdušenje nad potjo v Trst, kjer se poleg naporne delovne izkušnje zrcali še spekter drugih motivacij, pomembnih za razumevanje ženske mobilnosti z začetka 20. stoletja. »Preštevali smo dneve in noči, kdaj bomo na vrsti, da se bomo prvič peljali v Trst. Ko sem prišla na vrsto tudi jaz, sem mislila, da bom počila od veselja. Dve noči nisem spala« (Franca 1995: 29).

Poleg biografske metode sta bili med eksperimentalnimi raziskovalnimi tehnikami tudi natančna rekonstrukcija Marijine trgovske poti in lastna izkušnja pešačenja po trgovski poti med Gračiščem, vasmimi okoli Buzeta in Trstom. Zamisel se je dopolnjevala z biografskim pristopom, saj je ob rekonstrukciji Marijine življenjske zgodbe vzniknila v dialogu med Marijo, Marijinima hčerkama ter nama kot raziskovalkama. Detajlni opis fizičnogeografskih specifik poti, Marijina podrobna navodila za bližnjice, opis ljudi in hiš v osrednji Istri, s katerimi je Marija nekdanj trgovala, izkušnja obrata od opazovanja z udeležbo k udeležbi z opazovanjem ter Marijini komentarji ob fotografijah, ki sva jih ob poti posneli, so poglobili poznavanje tematike in razkrili skrite odtenke. Celotna krožna pot, od Gračišča do Vrhovščine in nazaj ter do Trsta in nazaj, je dolga 125 km. Marija Franca je v obdobju med letoma 1920 in 1940 navedeno

11 Podrobneje o mnogovrstnih istrskih pokrajinah prim. Urbanc (2012).

pot enkrat tedensko prepešala v treh ali štirih dneh. Najina izkušnja pešačenja po poti in srečevanje ljudi, s katerimi je trgovala, sta omogočila na eni strani razumevanje fizičnih naporov, utrujenosti, izčrpanosti, žeje in lakote nekdanjih trgovk kot tudi občutenje odnosa Istranov do preprodajalk (praviloma so nama vsi ponudili kavo in hrano, nekateri tudi prenočišče) in doživljanje mestnega vrveža v kontrastu z ruralnim življenjem.

Zgodbe in spomini, ki so jih z nama delili ljudje v osrednji Istri, se gibljejo med občudovanjem in šalami na račun dobro sprejetih preprodajalk. Tako so npr. v pogovor vpletali erotizirane šale, kot npr.: »Burja je pihala, Toninca se je-bala« (Terenski zapis Nataše Rogelja, Špele Ledinek Lozej 1995), veliko zgodb se je navezovalo na pitje alkohola: »Znate kako je, kad Šavrinka pije vino? Pola litra popije biga, pola litra popije Šavrinka!« (Terenski zapis Nataše Rogelja, Špele Ledinek Lozej 1995), hkrati pa so ves čas z nama delili spomine na prijateljstva ter pomoč Šavrink, ko je ena revščina podpirala drugo. Ob razmišljanju o ljudeh v Istri in razmerjih z njimi so se razkrile tudi negativne konotacije Šavrink, ki so se zrcalile v drobcih, kot: »So nam rekli Šavrinke, ma tudi po imenih. So imeli obzir. Kadar so klicali otroci mater, pač naj pride domov, je prišla Šavrinka, so me vprašali: »Kaj čmo rečt, je prišla Šavrinka?« So se bali, da bi se užalla« (intervju 1, 3. 12. 1994).

Predstavljeni odnos do preprodajalk lahko razumemo ob upoštevanju dejstva, da je glavčina preprodajalk trgovala predvsem pred poroko, kot tudi v kontekstu specifičnega ambivalentnega odnosa do mobilnih žensk, katerega so bile preprodajalke deležne tako doma kot po osrednji Istri (Ledinek Lozej, Rogelja 2012).

Zakaj Šavrinke spregovorijo?

Tako kot stoji Šavrinka z eno nogo v starejših etničnih poimenovanjih, z drugo pa v popularnih podobah, so bile in ostajajo ženske, ki so trgovale med osrednjo Istro in obalnimi mesti, razpete med različnimi očišči, možnostmi in pripisi. Preprodajalke z jajci so doživele izginjanje cikličnega časa in prehod v moderno družbo druge polovice 20. stoletja; v svoji mladosti so občutile težavno vlogo ženske, ambivalenten odnos okolice do ženske mobilnosti, v drugi polovici 20. stoletja pa emancipacijo žensk; preživele so revščino in doživele občutek nezmožnosti vplivanja na situacijo, pozneje pa materialno udobje moderne družbe; doživljale so menjavanje političnih režimov in vojne, ki so zahtevali fleksibilnost; doživele so nastanek novih meja med Kraljevino Italijo in Jugoslavijo, med Jugoslavijo in Cono A in B ter pozneje Svobodnim tržaškim ozemljen pa Italijo in naposled meje med Hrvaško in Slovenijo. Ti dogodki so bili vsakič pospremljeni z drugačnimi očišči in medijskimi propagandnimi mehanizmi; doživele so tudi navdušenje nad Mediteranom, mobilnostjo, avtentičnostjo ruralne Istre v drugi polovici 20. stoletja; in naposled literarizacijo, folklorizacijo in popularizacijo Šavrink v romanih, likovni umetnosti, folklornih uprizoritvah, ljubiteljskih muzealskih zbirkah, turističnem materialu. Ne preseneča, da so delovne migrantke, ki so tedensko prehodile med 125 in 170 km in so zaradi krivic, revščine in razpetosti med številnimi otroki in drugimi obveznostmi doživljale marginaliziran položaj žensk, o svojih izkušnjah želele spregovoriti. Ta želja se je, ne po naključju, udejanjila s pomočjo pripovedovanja in zapisovanja Marije Franca. Prav tako ne preseneča, da sta tako v Marijinih ustnih pričevanjih kot tudi v njenih *Šavrinskih zgodbah* prisotna dva izstopajoča podtona; opis položaja žensk in zaskrbljenost nad tem, ali bodo njene zgodbe sprejete kot resnične. V zgodbi z naslovom *Ženska le kot orodje* je Marija zapisala:

Dobro se spominjam, kako so naši nonoti in očetje, kasneje pa njihovi sinovi, spoštovali ženske. Ženska je bila le predmet, s katerim so si potešili slo. In bila je zato na svetu, da je rojevala otroke vsako leto. Umika ni bilo. Če je bila hiša polna in ni bilo kaj jesti in kje spat in če je bila ena sama revščina, je bila za vse kriva ženska. Slišala sem može, ko so se med seboj pogovarjali, da je ženska koš gnoja, žakelj dreka. Sami so se počutili povsem nedolžne (Franca 1992: 43).

Dvom o tem, ali bodo njene zgodbe sprejete kot resnične, veje tudi iz besed »vse po resnici« (Franca 1995: 6), ki jih je pogosto uporabila med pogovori in v knjigah. »Domačini, ki so te zgodbe brali, so jih različno sprejemali. Eni z velikim navdušenjem, nekateri so mislili, da sem si to izmislila in da vsega tega nisem doživela. To me je hudo potrlo, saj sem vseskozi pazila, da bi bilo vse povedano po resnici« (prav tam: 14).

Marijina želja po potrditvi verodostojnosti in poudarki, ki so se nanašali na položaj žensk, so prepleteni in jih je treba razumeti ne zgolj kot razkrivanje splošnega položaja žensk v istrski ruralni družbi, temveč tudi kot Marijino specifično življenjsko situacijo: njen položaj vdove, krivice, ki jih je doživela po drugi svetovni vojni, ko je le s težavo pridobila moževo pokojnino, njeni občutki osamljenosti med šestmesečnim zaporom zaradi domnevnega tihotapljenja ljudi čez mejo in podpora njenih dveh hčera ob pisanju. Marijini spomini tako niso zgolj informativni, temveč so tudi evokativni, saj izražajo željo po enakovrednem sprejemanju. Kljub verodostojnosti podatkov, ki sva jo preverjali s primerjanjem vsebin iz drugih intervjujev z istrskimi trgovkami, se v Marijinem pripovedovanju in zapisovanju izraža tudi napetost med resničnostjo in željo. Marijini poudarki odsevajo željo po izpovedovanju svoje zgodbe, vstopanju v zgodovino skozi očiče svoje perspektive, izpostavljanju specifičnih zgodb, povezanih npr. z obdobjem trgovanja z jajci, osvetljevanju položaja ženske, osvetljevanju krivic itd.¹² Odmev Marijinih in primerljivih zgodb¹³ drugih žensk, čeprav so bile povedane zgolj ob domačem ognjišču, dopolnjuje popularizacijo in literarizacijo Šavrink in se od njiju razlikuje tako po vsebinskih poudarkih kot tudi v načinu prenašanja zgodbe. Nekaj let po tem, ko sva Marijino trgovsko pot prehodili, sva namreč ugotovili, da so izleti po trgovskih poteh prednic oziroma starejših sorodnic pravzaprav pogosta oblika izletništva in prenašanja spominov. Ni naključje, da so to praviloma izleti, katerih se udeležujejo le ženske – od babic do vnukinj.

NAMESTO ZAKLJUČKA

Glejte, ustanovili smo se šestega decembra, uradno v eni garaži v Gračišču, ker niti svojega prostora nismo imeli. Sm rekla, če smo se takrat predstavle na radio Trst z dvogovori iz Šavrinskih zgodb, dejmo nadaljevat s tem. [...] In smo pripravili ... smo imeli enourni kulturni program v Kopru. Zdej pa si zamislite, te moji ljudje, mi igralci smo bili sami amaterji. Recimo trije izmed njih ... so bili prvič v gledališču in to ne na sedežih, ampak na odru. Prvič v gledališču. Nikoli prej in to kar na odru so igrali ... [...] To niso igralci, to so ljudje, ki na odru zaživijo izpred sto let nazaj. Zaživijo in živijo in igrajo. Igrajo tisto življenje, ki ga živijo, ki so ga živeli. In je v njih in ga spet živijo (intervju 2, 25. 8. 1999).

Čeprav je imel literarni poseg nedvomno velik iniciativni vpliv na dogajanje v severnoistrskem zaledju, pa je treba poudariti, da vpliva Tomšičevih, Pohlenovih in Kocjančičevih del ne smemo niti preценjevati niti podcenjevati. Tako analiza Marijine življenjske zgodbe in njenih pričevanj razkriva, da je imel Tomšič določen vpliv na spodbujanje ponovnega odkrivanja lastne preteklosti in vloge ženske v družbi. In to ne samo ob srečanju z Marijo, temveč tudi širše, pri spodbujanju ljubiteljske gledališke dejavnosti lokalnih kulturno-umetniških društev ter različnih šolskih dejavnosti, ki so se ukvarjale z raziskovanjem ženskih delovnih migracij v Istri. In čeprav se moramo strinjati s trditvijo, da so Tomšičevi romani in Pohlenove stvaritve s specifično predstavitvijo ženskih migracij v kontekstu magične Istre, ženskega trpljenja, eroticizma, odrekanja, samostojnosti, ki so bila mestoma skladna in mestoma nasprotujoča/navzkrižna z etnografskim gradivom, glasno odmevali, pa vpliva literarizirnih Šavrink prav tako ne smemo prece-njevati. Pevski zbor »Šavrinke«, ustanovljen štiri leta pred izidom Tomšičevega romana, bi prav gotovo

¹² Glej več poglavij v knjigi *Šavrinske zgodbe* 3, kot npr. Krivice treh obdobj, Krivica boli ipd.

¹³ Poleg dokumentiranih intervjujev je drugi tak primer neobjavljeni družinski zapis Šavrinka Nina avtorja Rafaela Vidalija.

deloval tudi brez njihove literarizirane podobe. Še naprej delujejo različne manjše ljubiteljske skupine, nastajajo muzealske zbirke in živahni samoiniciativni nastopi.¹⁴ Izvajajo jih lokalna kulturna društva, ki poudarjajo aktivno vlogo žensk v tem procesu in reflektirajo njihove nekdanje in sedanje vloge, kar je tudi del vsakdanjih pogovorov med ženskami. Tako je npr. Marijina hčerka nekoč zbadljivo komentirala ime kulturnega društva »Šavri in anka Šavrinke«: »Ben, ma ste dale, kot dajemo zmeri prednost možem, ste naredile anka ve to gesto« (intervju 2). Spomini, kot jih oživljajo in interpretirajo pevski zbori in kulturna društva, poleg informativne in evokativne dimenzije zahtevajo tudi kreativnost. Tako je delo kulturnega društva »Šavri in anka Šavrinke« opisala takratna predsednica Marija Knez:

Lepilo, moka, časopisni papir ... In te maske smo naredili in res je bilo vse originalno. In s tem smo se pojavljali v Portorožu ... in povsod smo vlekli prve nagrade. Jaz sem imela takšno masko in ko sem se s to masko predstavljala v Portorožu na tistem glavnem trgu, je Marčelo, bratranec, zaklical: »Lejo, lejo! Maria Franca dopia. Kokr dvojnica, dvojnica Marije Franca ... Tista silhueta Šavrinke, ki jo je dostikrat upodabljal Pohlen. Mamo tudi glasbenike, ki smo jih od nekje povzeli ... In tako smo tudi mi vpeljali ... recimo list od oleandra. Recimo moj mož igra tudi na list od oleandra. In ga predstavimo, da to je muzika, ki igra samo po ušesih, ker not ne poznamo. Pravijo, da po notah lahko igrajo vsi ... (smeh) (intervju 2, 25. 8. 1999).

S to ugotovitvijo je treba osvetliti vlogo krajevnih akterjev/akterk, ki niso zgolj pasivni prejemniki zunanjih vplivov. Še več, literarnih, turističnih in populističnih podob Šavrinke se zavedajo in jih sooblikujejo, spreminjajo in dopolnjujejo po svoji meri, kot del stremljenja k razumevanju sebe in okolice. V širšem kontekstu navdušenja nad mobilnostjo ob koncu 20. stoletja (Sheller 2011) in razraščanja turističnih dejavnosti ter emancipacije žensk lahko njihova dejanja prepoznamo tudi kot lokalne oblike univerzalnih tendenc, v katerih so Šavrinke našle svoje mesto. Ob vsem tem biografska metoda z obrati v razumevanju še naprej razkriva zakrito, saj svojo pozornost usmerja na dialog med nepomembnim in pomembnim, med prikritim in odkritim ter med nesamoumevnim in samoumevnim ter osvetljuje tista področja preteklosti in sedanjosti, ki bi sicer lahko utonila v pozabo. Marijine zgodbe so imele ob izpovedovanju in pripovedovanju osebne biografije še širši efekt; nagovarjale so druge ženske, da so iz svojega zornega kota povedale ali podoživele »še in še« resničnih doživetij in odprle pot novim/starim zgodbam, da bi te lahko postale del zgodovine. Če ob koncu besedo prepustim Mariji: »Najprej sem mislila, da nimam več kaj za povedati, ko pa sem začela, se je pojavilo resničnih dogodkov še in še. Tako so zdaj vse te zgodbe zapisane. Pregovor pravi: Kar ni napisano, tega ni bilo« (Franca 1995: 14).

VIRI IN LITERATURA

- Anderson, Kathrin, Jack, Dana Crowley (1991). *Learning to Listen: Interview Techniques and Analysis. Womens Worlds: The Feminist Practice of Oral History*. New York, London: Routledge, 11–26.
- Baskar, Bojan (2002a). Med regionalizacijo in nacionalizacijo: Iznajdba šavriške identitete. *Annales: Series historia et sociologia* 12/1, 115–132.
- Baskar, Bojan (2002b). *Dvoumni Mediteran: Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije.
- Boas, Franz (1943). *Recent Anthropology. Science* 98, 334–337.
- Brumen, Borut (1996). *The State Want It So, and the Folk Cannot Do Anything Against the State Anyway. Narodna umjetnost* 33/2, 139–155.

¹⁴ Na tem mestu ne omenjam turističnih predstavitev Šavrinke, ki zahtevajo posebno obravnavo, in se osredotočam na delovanje lokalnih kulturnih društev.

- Brumen, Borut (2000). *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Buechler, Hans, Buechler, Judith-Maria (1996). *The World of Sofia Velasquez: The Autobiography of a Bolivian Market Vendor*. New York: Columbia University Press.
- Burgos-Debray, Elizabeth (1984). Introduction. I, *Rigoberta Menchú* (ur. Elisabeth Burgos-Debray). New York: Verso, xi-xxi.
- Crapanzano, Vincent (1980). *Tuhami: Portrait of a Moroccan*. Chicago: University of Chicago Press.
- Driessen, Henk (1998). Introduction: Trends, Genres and Cases in Self-Revelation. *Focaal* 32, 7–13.
- Dukovski, Darko (1997). *Svi svjetovi istarski*. Pula: C.A.S.H. Histria Croatica.
- Franca, Marija (1990). *Šavrinke zgodbe*. Koper: Fontana.
- Franca, Marija (1992). *Šavrinke zgodbe 2*. Koper: Fontana.
- Franca, Marija (1995). *Šavrinke zgodbe 3*. Koper: Fontana.
- Hladnik, Milharčič Mirjam (2007). Avto/biografičnost v narativnosti: Metodološko teoretični pristopi v raziskovanju migracijskih izkušenj. *Dve domovini / Two Homelands* 26, 31–46.
- Intervju 1. Intervju z Marijo Franca, 3. 12. 1994, Gračišče (intervju vodili Špela Ledinek Lozej, Nataša Rogelja).
- Intervju 2. Intervju z Marijo Knez, 25. 8. 1999, Movraž (intervju vodili Špela Ledinek Lozej, Nataša Rogelja).
- Kocjančič, Alojz (1962). *Šavrinke pesmi*. Ljubljana: Ciril-Methodijsko društvo katoliških duhovnikov LRS.
- Orehovec, Martina (1997). Delo Istrank v Trstu. *Etnolog* 58/7, 115–129.
- Langness, Lewis Leroy (1965). *The Life History in Anthropological Science*. Toronto: Holt, Rinehart and Winston.
- Ledinek, Špela, Rogelja, Nataša (2000). *Potepanja po poteh Šavrinke Marije*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Ledinek Lozej Špela, Rogelja, Nataša (2012). Šavrinka, Šavrini in Šavrinija v etnografiji in literaturi = The Šavrinka, Šavrin, and Šavrinija in Ethnography and Literature. *Slavistična revija* 60/3, 537–547, 549–560.
- Lewis, Oscar (1979). *The Children of Sanchez*. Harmondsworth: Penguin Books (orig. 1961).
- Mihelj, Sabina (2006). Transformations of Imagined Landscapes: Istra and Šavrinija as Intercultural Narratives. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries* (ur. Marcel Cornis-Pope, John Neubauer). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins publishing company, 364–373.
- Mihurko Poniž, Katja (2011). Reprezentacije aleksandrink v prozi Marjana Tomšiča. *Dve domovini / Two Homelands* 34, 47–62.
- Okely, Judith, Callaway, Helen (ur.) (1992). *Anthropology and Autobiography*. London: Routledge.
- Radin, Paul (1926). *Crushing Thunder: The Autobiography of an American Indian*. New York: Appleton.
- Ramšak, Mojca (2000). Zbiranje življenjskih zgodb v slovenski etnologiji. *Etnolog* 10, 29–41.
- Rogelja, Nataša, Ledinek Lozej, Špela (1996). Šavrinka, Šavrini, Šavrinija. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 36/2–3, 40.
- Rogelja, Nataša, Ledinek Lozej, Špela (1997). Šavrinka kot oseba in simbol. *Etnolog (Nova vrsta)*, 7/58, 131–145.
- Rojac, Nadja (2005). Študijski krožki kulturnega društva Beseda slovenske Istre. Bogataj, Nevenka. *Študijski krožki: Od zamisli do sadov v prvem desetletju* (ur. Nevenka Bogataj). Ljubljana: Andragoški center Slovenije, 140–144.
- Sharpe, Sue (1978). *Just Like a Girl: How Girls Learned To Be Women*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Sheller, Mimi (2011). Mobility. *Sociopedia.isa*. Drexel University.
- Shostak, Marjorie (1981). *Nisa, the Life and Words of a !Kung Woman*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Stanley, Liz (1996). O avto/biografiji v sociologiji. *Teorija in praksa* 33/5, 764–774.

Tomšič, Marjan (1986). *Šavrinke*. Ljubljana: Kmečki glas.

Tomšič, Marjan (1993). *Zrno od frmentona*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Tomšič, Marjan (2000). Jože Pohlen – Istran in svetovljan. *Fontana* 31/32, 129–133.

Urbanc, Mimi (2012). Reprezentacije kulturne pokrajine v besedilih o slovenski Istri. *Annales, Series historia et sociologia* 22/1, 199–210.

Verzijbergen, Els (1998). »How on Earth Am I Supposed to Use This Underwear?« Listening To and Interpreting Life Stories. *Focaal* 32, 15–28.